

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПРАВА

УДК 343 (045)

doi: <https://doi.org/10.33270/04212101.7>

Мотлях О. І. — доктор юридичних наук, професор, завідувач наукової лабораторії з проблем психологічного забезпечення та психофізіологічних досліджень ННІЗДН Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6135-9952>

Морально-етичні засади в діяльності спеціаліста-поліграфолога

Метою статті є дослідження питання запровадження морально-етичних засад у професійній діяльності спеціаліста-поліграфолога. **Методологія.** Методологічний інструментарій обрано з огляду на поставлену мету, специфіку об'єкта та предмета дослідження. Зокрема, це загальний діалектичний метод наукового пізнання реальних явищ і їхній зв'язок з теорією та практикою щодо запровадження морально-етичних засад у професійній діяльності спеціаліста-поліграфолога, а також спеціальні методи дослідження, а саме: метод системного аналізу, порівняльно-правовий, системно-структурний і метод прогнозування. **Наукова новизна.** З огляду на нові тенденції в становленні й розвитку міждисциплінарної науки поліграфології, уперше обґрунтовано потребу в порушенні питання щодо запровадження морально-етичних засад у діяльності спеціаліста-поліграфолога та запропоновано шляхи впорядкування наявних прогалин, що пов'язані з ними, а також висвітлено зміст ключових складових зазначеної науки. **Висновки.** Обґрунтовано наукову позицію щодо важливості морально-етичних засад у діяльності спеціаліста-поліграфолога, оскільки вони виконують як виховну, так і контрольну функції, без яких діяльність із застосуванням поліграфа є не цілком упорядкованою. Специфіка зазначеної галузі наукових знань потребує від поліграфологів особливого ставлення до осіб, які через певні життєві обставини звертаються до цього процесу діяльності та спеціалістів, що його забезпечують, з метою отримання додаткових інформаційних даних у конкретних нагальних для них питаннях. Невпорядкованість морально-етичних засад у діяльності поліграфолога залишає цей процес поза контролем, що може негативно позначитися як на репутації самого спеціаліста, який його забезпечує, так і призвести до негативного ставлення до поліграфологічної діяльності та її специфіки.

Ключові слова: поліграф; поліграфологія; поліграфолог; морально-етичні засади діяльності; комунікація.

Вступ

Розвиток поліграфології в Україні як нової міждисциплінарної науки та пов'язаної з нею практичної діяльності щодо проведення досліджень із застосуванням поліграфа, спонукав до порушення питання щодо запровадження морально-етичних засад у цей специфічний процес. Викликано це тим, що поліграфологічна діяльність має низку притаманних саме їй особливостей, пов'язаних з отриманням конфіденційної інформації спеціалістом-поліграфологом від досліджуваної особи в процесі проведення досліджень із застосуванням поліграфа. Важливою складовою такої діяльності є комунікація як процес обміну інформацією різних за категоріями та за статусом осіб, яких залучено до цієї сфери і які взаємодіють між собою задля розв'язання конкретних питань в межах визначених завдань. Вона не завжди є злагодженою, особливо в спілкуванні поліграфолога з досліджуваною особою, яка намагається перехитрити й обійти процедуру із застосуванням поліграфа. Це часто виводить із рівноваги спеціалістів, які своєрідно реагують на нещиріх осіб, навіть дещо упереджено. І навпаки — досліджувані особи застосовують до поліграфологів елементи психологічного тиску заради поблажливого до них ставлення, хизуючись своїм статусом чи зв'язками із високопосадовцями. Упорядкування зазначених

вище питань формує основу щодо актуальності теми цієї наукової статті.

На жаль, проблематика морально-етичних засад у діяльності спеціаліста-поліграфолога є не достатньо вивченою та не набула належного обговорення й викладу в наукових здобутках дослідників поліграфа. Деякі аспекти цього питання окреслили в наукових працях такі вітчизняні вчені й практики, як: В. І. Барко, В. О. Варламов, Г. В. Варламов, В. М. Князев, В. В. Коровін, О. Р. Малхазов, Т. Р. Морозова, О. А. Назаров, О. П. Сошніков, І. П. Усіков, Ю. І. Холодний, В. О. Шаповалов та ін. Є змістовні наукові напрацювання у галузі поліграфології з акцентом на морально-етичні засади діяльності спеціалістів-поліграфологів і в іноземних вчених і дослідників поліграфа (Widacki, & Szuba-Boron, 2017; Gołaszewski, 2019; Horvath, 2020; Stanley, 2020). Однак і нині залишилася низка нерозв'язаних важливих питань у цьому напрямі дослідження, що потребує наукового переосмислення.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є системний аналіз і виклад матеріалу, пов'язаного із запровадженням морально-етичних засад у діяльність спеціаліста-поліграфолога. Обґрунтування ключових позицій проблематики цього питання зроблено на підставі

запропонованих наукових позицій вітчизняних учених у галузі психології та поліграфології.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі завдання:

1) висвітлити основоположні науково-теоретичні засади моралі й етики, їхнє змістове наповнення та вихід на практику;

2) розкрити важливість запровадження морально-етичних засад у практичну поліграфологію та пов'язану з нею діяльність;

3) окреслити специфіку процесу діяльності спеціаліста-поліграфолога у взаємозв'язку з морально-етичними засадами;

4) обґрунтувати потребу в запровадженні етичного кодексу в діяльності спеціаліста-поліграфолога.

Виклад основного матеріалу

Кожна сфера діяльності, спрямована на виконання певного виду завдань чи надання відповідних послуг, окрім свого основного призначення, повинна бути упорядкованою правилами поведінки, розробленими й встановленими для персоналу, що працює, які орієнтовані на забезпечення морально-етичних засад у роботі з клієнтами. Відповідно до офіційних тлумачень термін «мораль» походить від латинських слів «moralitas» (моральний) і «mores» – «звичай», «воля», «закон», «властивість», та є системою поглядів, уявлень, норм, оцінок, що регулюють поведінку людей у суспільстві та є однією із форм суспільної свідомості (Abolina, & Nadolny, 2002). Мораль є свідченням певного рівня розвитку, духовної зрілості людини, характеру її відносин з іншими людьми та світом. Це – система поглядів, уявлень, норм й оцінок, що впорядковує поведінку людей, а також охоплює всі сфери суспільного буття: ті, що регулює держава (політика, виробництво, соціальна сфера, сім'я тощо), і ті, які непадвладні державі (любов, дружба, товаришування, побут, уподобання тощо). На думку Н. Купріної та С. Масленнікової, мораль регламентує поведінку особистості, встановлює межі, які не можна переступати, застерігає від неприйнятних та небезпечних в поведінці (Kuprina, & Maslennikova, 2015).

Отже, мораль слугує регулятором моральної поведінки людини. Підґрунтям її формування є «психологічні рефлексії», що виробляються внаслідок тривалої дії страху соціального суду та неусвідомлюваних механізмів психологічного захисту. Мораль має свою структуру й утворює два напрями: моральну свідомість і моральну практику (моральність). Перший (моральна свідомість) – керується певною системою моральних норм, оцінок, принципів і фіксує моральні відносини в суспільстві, що є динамічним процесом, а також має внутрішній поділ на суспільну (групову) й

індивідуальну (особистісну) моральну свідомість. Суспільна (групова) моральна свідомість виражається через такі елементи, як моральні вимоги й моральні цінності. Натомість елементи індивідуальної (особистісної) моралі представлені як моральний обов'язок і моральні цінності. Другий напрям (моральна практика) або моральність демонструє моральну діяльність і моральні відносини. Перша має предметно-змістовну визначеність і внутрішню особливість, а також є єдністю моральної свідомості та практичної діяльності. Друга – уособлює сукупність моральних зв'язків між людьми в процесі їх моральної діяльності. Загалом мораль ґрунтується на основоположному принципі, який визначає та сповідує найвищими цінностями людину, її честь і гідність. Звернення до моралі відбувається переважно за умов наявності потреби зробити грамотний вибір, коли в сутичку вступають власні пріоритети, бажання та внутрішній голос сумління. Зрозуміло, що з такими випробуваннями індивід стикається в кожній сфері свого буття, зокрема й у професійній діяльності (Klichuk, 2006). Реалізується мораль через такі ключові функції: регулятивну, комунікативну, пізнавальну та виховну (Didovets, 2015). Кожна з них наділена змістовним наповненням і своєю направленістю. Системою моральних принципів уособлює етика (лат. *ethica*, від грец. *ethos* – вдача, звичка, звичай), що свідчить про спорідненість цих категорій (Toftul, 2014). Вона відтворює філософське бачення, дисципліну про походження і сутність моралі, а також норми поведінки, сукупність моральних правил соціальної спільноти. Свого часу поліграфолог В. О. Варламов наголошував, що етика є галуззю знань, тобто наукою про мораль, яка ґрунтується на тому, що мораль об'єктивно існує незалежно від суб'єктивних уявлень (Varlamov, & Polovnikova, 2008). Етика як наука не лише вивчає та систематизує моральні принципи й норми, поширені в суспільстві, а й сприяє розвитку таких моральних принципів, які максимально відповідають сучасним потребам й удосконаленню людини та суспільства (Blikhar, 2018). Хоча це не тотожні поняття, оскільки мораль є об'єктом вивчення етики. Між собою мораль та етика є взаємопов'язаними поняттями, бо відображають мотиви діяльності людини й зміст її життєвих цінностей з різницею в оціночному характері першого та нормативності другого. Тобто етика має нормативний характер, а мораль є проявом тонких людських взаємин. Етика як наука, окрім вивчення, аналізу й узагальнення норм і принципів моралі, які побутують у цивілізованому суспільстві, забезпечує вироблення моральних уявлень, що сприяють подальшому розвитку соціуму та діяльності в ньому свідомих індивідів, утвердженню основоположних принципів добропорядності, справедливості та гуманізму.

На думку Н. Я. Заболотної, поряд із розвитком загальної етики, предметом регулювання якої є моральна поведінка людини, незалежно від її професії та за будь-яких обставин, з'являється поняття «професійна етика», яка як теорія вивчає професійну мораль і є практикою застосування моральних цінностей у процесі професійної діяльності (Zabolotna, 2020). Схиляється до цієї думки й Н. І. Головіна, яка зауважує, що зміст професійної етики – це, перш за все, вимоги професії, встановлення свого роду внутрішнього стандарту, еталону поведінки професіоналів (Holovina, 2017). Яку б професію не мала людина, яким би фахівцем вона не була, її діяльність стає більш корисною, якщо вона ґрунтується на моральних засадах. Та чи інша професійна група відповідно до суспільних і специфічно-професійних цінностей і норм утверджує у своїй спільній діяльності та відносинах певні типи моральних взаємин, які й складають сутність професійної етики (Zabolotna, 2020). Професійна етика уособлює теорію професійної моралі, яка визначає ставлення людини до свого професійного обов'язку. Тобто, професійна мораль відтворює особливості моральної свідомості, взаємовідносин, поведінки людей, які обумовлені специфікою професійної діяльності. Натомість професійна етика визначає сукупність правил поведінки, завдяки яким можна оцінити діяльність з огляду на такі цінності, як: справедливість, чесність, совість, гідність, людяність, чуйність тощо. Кожна професія має власну мораль. Водночас професія формує серед її носіїв не лише професійні навички, але й певні риси особистості та ставлення до змісту своєї діяльності (Bralatan, Hutsalenko, & Zdyrko, 2011).

Однак існують такі професії, в яких від морального вибору залежить доля, а то й життя людей (медицина, освіта, правова сфера). Усвідомлення ролі моралі в професійній діяльності людини зумовило запровадження професійних моральних норм, представлених професійними моральними кодексами (Toftul, 2007). Такою, наприклад, є професія спеціаліста-поліграфолога, яка передбачає проведення досліджень різних категорій осіб із застосуванням поліграфа, і в якій важливого значення набувають морально-етичні засади цієї діяльності. Специфіка поліграфології як новоутвореної міждисциплінарної науки полягає в особливостях поліграфологічного процесу, який є інструментальною детекцією інформаційних слідів відображення людини. Отже, це окремий метод психодіагностики ідеальних слідів пам'яті людини, що дає можливість завдяки спеціальному технічному обладнанню, відповідним методикам і достатнім знанням та навичкам спеціаліста-поліграфолога через запитання-стимули відстежувати фізіологічні реакції досліджуваних осіб,

розшифровувати отримані результати та, відповідно до них, обґрунтовувати свої висновки.

Донедавна поліграф вважався єдиним інструментальним методом так званої «детекції брехні» людини. Наразі альтернативою цьому науково-технічному приладу склав EyeDetect – науково-технічний прилад для виявлення брехні за допомогою око-моторної поведінки ока людини (ODT). Цьому приладу передувала започаткована 2003 року концептуальна розробка двох психологів з Університету Юти (США) доктора Джона Кірхера –психофізіолога у сфері виявлення неправди (обману) і доктора Дуга Хакера –педагога-психолога з експертизи в психології читання. Згодом до цієї розробки приєдналося ще троє вчених: доктор Ден Вольц та доктор Енн Кук – учені в галузі когнітивного навантаження, а також доктор Девід Раскін – експерт в галузі поліграфології. Понад десять років вони витратили на проведення досліджень, спрямованих на перевірку цієї концепції. Результатом їхньої копійної праці стало створення тесту на когнітивні функції, основу якого склали око-моторні показники когнітивних зусиль, зокрема із застосуванням вивчення поведінки людини під час читання тесту на моніторі спеціального комп'ютерного обладнання. Учені дійшли висновку, що людина, читаючи текст на екрані монітора, і усвідомлюючи, що зміст конкретного питання для неї є тривожним до викриття, починає відчувати труднощі (напругу) в читанні, і в цей час можемо спостерігати особливу реакцію очей, яка корелюється з ефективністю пізнавальних дій (завдань). Увесь цей процес фіксує програмне забезпечення EyeDetect і шляхом автоматичної обробки видає результати таких досліджень. Починаючи з 2014 року такі розробки через торгову марку EyeDetect® почали популяризуватися. Нині для роботи на цьому приладі застосовують кілька тестів, а достовірність їхніх результатів варіюється в межах 86–92 % залежно від тесту й напрямку його застосування. Розвиток і подальше впровадження EyeDetect жодним чином не означає, що поліграф уже віджив своє та потребує логічної заміни. Кожний з цих приладів по-своєму забезпечує можливість перевірити інформаційний слід відображення, який сформувався в досліджуваній особі щодо конкретного факту, події, обставин чи явищ, а за їх результатами застосування надати їм оцінку. На відміну від процедури EyeDetect, поліграфологічний процес є набагато складнішим в організації та проведенні, а також тривалішим в часі, причому чималу частку забирає на себе комунікація поліграфолога з досліджуваною особою, що дає можливість краще пізнати спеціалісту поліграфа досліджуваного індивіда. Не завжди така комунікація є відкритою та прозорою – трапляються й складнощі, які

потребують свого розв'язання, як, наприклад, загострення проблемних питань, спричинене як досліджуваною особою, так і поліграфологом.

Вище зазначене спонукає до необхідності впорядкування етичних аспектів вітчизняного поліграфологічного процесу. Наразі вони перебувають у переліку нагальних і потребують невідкладного вирішення, зокрема шляхом створення окремого етичного кодексу чи кодексу честі або порядності поліграфолога. Призначення таких документів полягає в уникненні ситуацій, за яких те чи інше рішення, орієнтоване на певну свідомість громадськості, нав'язує соціум чи певна його група (Kelle, 2005). Потреба в закріпленні основ поліграфологічної діяльності в такому документі продиктована відсутністю окремого вітчизняного законодавчого акту, який би унормував поліграф і все, що пов'язано з ним. Чинні закони України «Про Національну поліцію», «Про Державне бюро розслідування», «Про розвідку» містять окремі норми, що регламентують застосування поліграфа в цільових напрямках, водночас відомчі накази та розроблені на їх підставі інструкції, які дають можливість упроваджувати поліграф у діяльність конкретного правоохоронного органу, збройних сил України, податкової чи прикордонної служби тощо, не відбивають етичних питань поліграфологічного процесу. Наразі в цій галузі є низка проблемних аспектів, які підривають довіру громадян до поліграфа та всього, що пов'язано з ним. Наприклад, противники зазначеного науково-технічного приладу розміщують спеціально підібраний негатив у соціальних мережах, розраховуючи на недостатню обізнаність громадян, з метою скомпрометувати інструментальний метод детекції інформаційних слідів відображень. Звідси й плітки щодо:

- слабкої наукової бази, яка б переконливо обґрунтовувала появу фізіологічних реакцій людини під час проведення досліджень із застосуванням поліграфа;
- об'єктивної інтерпретації поліграфологом результатів дослідження;
- негативного впливу поліграфа на здоров'я людини;
- провокування до появи стресу в досліджуваних на поліграфі осіб;
- упередженого ставлення поліграфолога до певної категорії індивідів, які проходять дослідження із застосуванням поліграфа;
- завчасної підготовки результатів дослідження з метою догодити його ініціатору;
- заниженого рівня зв'язків теорії поліграфологічної діяльності з практикою її застосування тощо.

Насправді ці питання переважно є штучними, які окрім негативу не містять в собі жодних загроз ані досліджуваній особі, ані стабільному

розвиткові поліграфологічного процесу в Україні. Однак серед них є й такі, які потребують належної уваги, наприклад, морально-етичні питання діяльності поліграфолога. Цю важливу складову поліграфологічного процесу вивчають як вітчизняні поліграфологи, так й іноземні фахівці. Вони заради чистоти рядів серед тих, хто надає послуги із застосуванням цього приладу та відповідності таких спеціалістів критеріям порядності, розробили й запровадили низку важливих документів, які мають теоретичне й прикладне значення. Зокрема, Американська асоціація поліграфологів (American Polygraph Association (APA)) як одна із провідних міжнародних громадських організацій розробила кодекс честі поліграфолога, у якому окреслила й закріпила основні складові етики поліграфолога. Також Міжнародна американська організація ASTMInternational, яка займається розробкою стандартів (SDO) по всьому світові та в різних галузях знань, зокрема й у поліграфології, серед чинних п'ятнадцяти стандартів з питання застосування поліграфа підготувала та запровадила Стандартну настанову щодо етичних вимог до експертів у галузі психофізіологічної детекції брехні ДСТУ ASTM E2065:201 (ASTM E2065-11, IDT). Таке документальне впорядкування цього процесу створює ефект захисту як поліграфологу, так і особам, які в добровільному порядку виявили бажання пройти дослідження із застосуванням поліграфа. Чим саме викликана така потреба для вітчизняної поліграфології та що слід залучити до морально-етичних питань поліграфолога – одне з пріоритетних питань сучасної поліграфології. Обґрунтовуючи відповідь на його першу частину, слід зазначити, що сучасний стан розвитку поліграфології в Україні перебуває на етапі відшліфовки та упорядкування всіх її процесів. Нині, завдяки ентузіазму вітчизняних поліграфологів, створено сприятливі умови для подальшого впровадження діяльності із застосуванням поліграфа в ключові сфери та напрями суспільних правовідносин. Порушення та висвітлення проблемних питань поліграфології в межах проведених численних наукових і науково-практичних заходів дало можливість виробити власні підходи у розвитку поліграфа та діяльності щодо його застосування. Вивчення передового іноземного досвіду поліграфологічної діяльності забезпечило розробку й оприлюднення значної кількості науково-практичних матеріалів (монографій, підручників, посібників, методичних рекомендацій, практикумів, наукових статей), у яких окреслено актуальні й проблемні питання поліграфології, що є важливим для теорії та практики її застосування.

Сучасна вітчизняна поліграфологія вийшла на той рівень фундаментальних знань, які

виводять її як науку на якісно новий рівень визначення нагальних завдань, серед яких:

- формування належної державної освітньої діяльності з підготовки поліграфологів;
- забезпечення своєчасного й ефективного проведення підвищення кваліфікації осіб з-поміж поліграфологів, що практикують;
- законодавче впорядкування діяльності щодо застосування поліграфа в Україні та отриманих, завдяки йому, результатів, які можуть відіграти важливу роль у прийнятті посадовцями відповідних рішень тощо.

Для реалізації цих та інших планів і задумів потрібні спільні зусилля профільних організацій, науковців і практиків, державотворців, громадськості, усіх, хто прагне долучитися до процесу утвердження поліграфології в Україні, яка має сприяти правоохоронним органам, силовим структурам і відомствам, іншим державним інституціям, правозахисним організаціям, бізнесу, громадським організаціям, окремим суб'єктам господарювання, пересічним громадянам у скеруванні її можливостей на з'ясування нагальних і складних питань, де без допомоги поліграфа їх розв'язання ускладнено або не є можливим. Водночас для забезпечення всіх складових цієї специфічної діяльності, в якій мають бути дотримані права та гарантії її учасників, необхідно розробити й запровадити етичний кодекс поліграфолога. Так, відомчі інструктивні документи державних інституцій, які застосовують у своїй діяльності поліграф, містять інформацію про порядок й умови проведення психофізіологічних досліджень із застосуванням зазначеної апаратури, процедуру оформлення отриманих результатів, збереження конфіденційної інформації поліграфологічних досліджень та інше, однак у них відсутні вимоги до морально-етичних складових цього процесу діяльності. У кращому випадку, вони номінально означені або ж мають посилання на них без механізму їх застосування. Безперечно, це й не передбачено вимогами до такого виду документів, але розраховано на те, що кожний поліграфолог має в обов'язковому порядку дотримуватися етичних і моральних норм у своїй роботі, зокрема з досліджуваними на поліграфі особами. Слід визнати, що морально-етичним питанням мало приділяється уваги як в процесі навчання на поліграфолога, так і під час проведення підвищення кваліфікації таких спеціалістів. Це є суттєвим недоліком організації освітньої діяльності для поліграфологів (Motliakh, 2021). Етичні норми для цих спеціалістів і тих, кого залучено з метою надання допомоги у проведенні досліджень (перекладач, сурдоперекладач, психолог, слідчий, адвокат тощо), мають бути постулатом їх відносин з досліджуваною особою. Чільне місце в зазначеному процесі повинно відводитися етиці спілкування поліграфолога як

складовій вербальної комунікації. Від його ввічливого ставлення до досліджуваної особи, чіткості дикції мовлення, правильності акцентування уваги в запитаннях, надання роз'яснень не зрозумілих особі слів, понять, категорій буде залежати результативність проведеного спеціалістом дослідження. Зрозуміло, що складно демонструвати шанобливе ставлення до особи, яку підозрюють чи обвинувачують у вчиненому нею злочині. Ніхто й не вимагає проявляти до них як людські, так і професійні кращі свої якості, водночас толерантність, стриманість і тактовність цілком можуть слугувати ключем до успіху. Не даремно поліграфологи, що давно вже перебувають у цій професії і провели сотні, а то й тисячі психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа, наголошують, що якісно поставлене спілкування, особливо під час проведення передтестової бесіди, значно зближує шлях до розв'язку питання. Однозначно, належно організована, підготовлена й проведена поліграфологом передтестова бесіда виконує подвійну функцію: по-перше, – це ознайомлення особи з основами поліграфологічного процесу, умовами, порядком і специфікою його проведення; по-друге, – своєрідний проміжок часу для пізнання та складання психологічного портрета кандидата на поліграфологічне дослідження. Встановлення психологічного контакту розташує таку особу до поліграфолога й забезпечить безпроблемне проведення заплановане ініціатором дослідження. Дотримання вимог тактовності потрібне як у міжтестовій, так і післятестовій бесіді. Досліджувані особи через недостатній рівень знань не завжди можуть розуміти зміст окремих понять, категорій, тому поліграфолог без насмішок, пересмикувань і подиву має пояснити й розтлумачити незрозумілі їм слова, висловлювання та значення, продемонструвати їх змістовне наповнення й практичну значущість, переконатися, що особа правильно їх сприйняла та зрозуміла. Він не повинен провокувати своїми запитаннями досліджувану особу на грубість, застосування ним ненормативної лексики та непристойних жестів, а має виявляти дипломатичність, щоб їх спілкування не виходило за межі дозволеного і стосувалося тільки предмету дослідження, а не просторових речей чи питань інтимного або приватного змісту (якщо вони не формують предмет дослідження).

Важливого значення в етиці поліграфолога набувають дикція, наголоси та паузи між словами та фразами під час проведення запланованого ініціатором дослідження. Їх можна розглядати з різних позицій: акцентування уваги на чомусь, для чогось або як підказку чи застереження від чогось-небудь. Отже:

- нечітка дикція поліграфолога може викликати роздратування в досліджуваного, що спричинить виникнення в нього додаткових фізіологічних

реакцій, що стане на заваді спеціалісту поліграфа в оцінюванні отриманих ним реакцій;

– неправильно наголошені слова для певної категорії досліджуваних осіб також слугуватимуть додатковим подразником;

– застосовані поліграфологом паузи між словами та фразами тим паче дезорганізуюватимуть увагу досліджуваної особи, яка може орієнтуватися на них як керівництво до дії.

Неприпустимим у діяльності спеціаліста-поліграфолога є підвищення тону чи голосу на досліджувану особу. Слід розуміти й сповідувати просту істину: те, що легко і зрозуміло одному, може бути не під силу іншому. Для поліграфолога дослідження із застосуванням поліграфа – звичайна робота, а для досліджуваної особи – екзамен, результат якого може бути непередбачуваним. Однак, неуспішне його складання не повинно однозначно трактуватися як бажання особи обійти процедуру тестування, оскільки це може бути спричинене особливостями фізіології індивіда, який через своє надмірне хвилювання цілком здатний демонструвати неухвильність, розгубленість, страх, що може спантеличити навіть досвідченого поліграфолога, а через підвищення голосу чи покрикування на досліджувану особу може виникнути напруженість м'язів частин тіла – додаткові фізіологічні реакції або утворення артефактів.

Недопустимим у роботі поліграфолога є порушення ним етичних норм невербальної (нонвербальної) комунікації, яке може виявлятися через міміку, жестикуляцію тощо. Часто спеціалісти позасвідомо, тобто не маючи жодних намірів, використовують її, не надаючи цьому особливого значення. Нонвербаліка є частиною комунікативного спілкування не тільки для поліграфологів, а й представників інших професій, загалом для всього соціуму. Завдяки їй індивід висловлює своє ставлення до чого-небудь, виявляє як позитивні, так і негативні емоції, пояснює певні факти, явища тощо. Водночас нонвербальна комунікація може слугувати подразником емоційного стану інших осіб, підбурювати та провокувати їх до певних дій, навіть грубих і неадекватних. Особливо це неприпустимо у професії спеціаліста-поліграфолога, яка уособлює спокійний, зважений, продуманий і чітко організований процес діяльності. Жестикулювання руками, постукування пальцями рук по столу або іншій поверхні, притупування чи човгання ногами, а також міміка, яка відтворює настрій, подив, насмішку, злобу, зверхність й інші фізіологічні прояви поліграфолога під час проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа є грубим порушенням етичних норм поліграфологічного процесу. З позиції досліджуваної особи такі дії можуть бути трактовані як дурний тон і не тільки.

Також у неї може скластися думка, що поліграфолог спеціально її відволікає від концентрування уваги на важливих питаннях дослідження або ж провокує до появи додаткових фізіологічних реакцій, тобто застосовує своєрідні прийоми емоційного впливу чи тиску з метою спотворення фізіологічних реакцій і надання можливості спеціалісту-поліграфологу прийняти рішення на користь ініціатора дослідження, або ж прийняти нею рішення до переривання, припинення, перенесення чи подальшої відмови від такої процедури дослідження. Етичний кодекс поліграфолога повинен мати на меті балансування професіоналізму із моральними якостями. На вихід спеціаліста поліграфа за межі дозволеного належним чином мають реагувати контролюючі його діяльність інстанції, визначені етичним кодексом, або ж компетентні правоохоронні органи. Усі без винятку поліграфологи мають чітко розуміти й усвідомлювати, що ця специфічна професія вимагає від осіб наявності високих моральних принципів, недотримання яких має бути розцінено як зрада інтересів цієї професії. Це не пафос, а суворі реалії життя. Кожна людина має бути впевнена в тому, що її інтереси у необхідний момент будуть захищені. Грамотний підхід спеціаліста-поліграфолога до виконання професійних обов'язків робить його діяльність не менш важливою за допомогу адвоката. Це дасть можливість підвищити престижність цієї професії та підняти рівень довіри до таких спеціалістів, переважна більшість яких чесно виконує свою роботу, спрямовану на допомогу тим, хто її потребує.

Наукова новизна

Морально-етичні питання формують підґрунтя для всіх процесів людської життєдіяльності та пов'язаних з нею виробничих відносин. Взаємини між людьми, що відбуваються в цих процесах, потребують визначених, встановлених і закріплених правил поведінки, спектр яких має бути направлений на упорядкування, регулювання та контроль за взаємодіючими суб'єктами. Особливого значення морально-етичні засади набувають у поліграфологічній діяльності, зокрема в професії спеціаліста-поліграфолога.

Зважаючи на нові тенденції в становленні й розвитку вітчизняної міждисциплінарної науки поліграфології вперше обґрунтовано й запропоновано:

– розглянути питання щодо запровадження морально-етичних засад у діяльність спеціаліста-поліграфолога;

– розкрити зміст ключових складових цього процесу діяльності та наявних прогалин, що

пов'язані з морально-етичними засадами у діяльності спеціаліста-поліграфолога;

– запропонувати шляхи впорядкування цього процесу діяльності, зокрема через запровадження морально-етичних норм в етичному кодексі спеціаліста-поліграфолога.

Висновки

Отже, узагальнюючи вище викладене, можемо зробити такі висновки:

1. Мораль та етика є невід'ємними складовими будь-якого процесу діяльності, оскільки виконують важливу функцію, спрямовану на гармонізацію та впорядкування взаємин, що виникають між різними суб'єктами суспільних правовідносин.

2. Морально-етичні засади у діяльності спеціаліста-поліграфолога є важливою частиною всього поліграфологічного процесу. Вони одночасно виконують виховну та контролюючу

функції, без чого діяльність із застосуванням поліграфу є невпорядкованою та незахищеною.

3. Специфіка поліграфології як новоутвореної міждисциплінарної науки полягає в особливостях поліграфологічного процесу, який є інструментальною детекцією інформаційних слідів відображення людини. Робота з такими слідами вимагає від спеціалістів-поліграфологів особливого ставлення до осіб, які в силу певних життєвих обставин звертаються до поліграфологічного процесу з метою отримання додаткових інформаційних даних у конкретних нагальних питаннях, які потребують свого розв'язку.

4. Запровадження в діяльність із застосуванням поліграфу морально-етичних норм у вигляді етичного кодексу поліграфолога, забезпечить уникнення помилок і непорозумінь, які на практиці виникають у взаєминах між спеціалістом-поліграфологом і досліджуваною особою.

REFERENCES

- Abolina, T., & Nadolnyi, I. (2002). Moral [Morality]. *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk, Philosophical encyclopedic dictionary*. V.I. Shynkaruk (Editor in chief) (et al.). Kyiv: In-t filosofii im. H. Skovorody NAN Ukrainy; Abris [in Ukrainian].
- Blikhar, V.S. (Ed.). (2018). *Profesiina etyka yurysta [Professional ethics of a lawyer]*. Lviv: Aral [in Ukrainian].
- Bralatan, V.P., Hutsalenko, V.L., & Zdyrko, N.H. (2011). *Profesiina etyka [Professional ethics]*. Kyiv: Tsentr. uchb. lit. [in Ukrainian].
- Didovets, I. (2015). Osoblyvosti rozvytku profesiinoi etyki na suchasnomu etapi [Features of development of professional ethics at the present stage]. *Zbirnyk naukovykh prats Derzhavnoho ekonomiko-tekhnologichnoho universytetu transportu, Collection of scientific works of the State Economic and Technological University of Transport*, 33, 245-253 [in Ukrainian].
- Gołaszewski, M. (2019). Report from the 54th Seminar of the American Polygraph Association. *European Polygraph (Poland)*, 3(49), 161-165. doi: 10.2478/ep-2019-0012.
- Holovina, N.I. (2017). Moralni problemy suchasnoho suspilstva i status etyki [Moral problems of modern society and the status of ethics]. *Filosofski obrii, Philosophical Horizons*, 38, 80-88. doi: <https://doi.org/0000-0003-2915-5869> [in Ukrainian].
- Horvath, F. (2020). A Hundred Years of Polygraphy: Some Primary Changes and Related Issues. *European Polygraph (Poland)*, vol. 14, 1(51), 30-43. doi: 10.2478/ep-2020-0007.
- Kelle, V.ZN. (2005). Intellektualnaia i dukhovnaia sostavliaiushchie kultury [Intellectual and spiritual components of culture]. *Voprosy filosofii, Questions of philosophy*, 10, 35-39 [in Russian].
- Klichuk, A. (2006). Svoboda vyboru osobystosti yak problema kompromisu vlasnykh priorityetiv ta sotsialnoho tysku [Freedom of choice of personality as a problem of compromise of one's own priorities and social pressure]. *Naukovyi chasopys, Scientific journal*, 8, 144-149 [in Ukrainian].
- Kuprina, N.G., & Maslennikova, S.F. (2015). Sovremennye podkhody k sodernzhatelnoy razrabotke poniatii "nравstvennost" i "moral" [Modern approaches to the meaningful development of the concepts of "morality" and "morality"]. *Sovremennye problemy nauki i obrazovaniia, Modern problems of science and education*, 4, 88-97 [in Russian].
- Motliakh, O.I. (2021). Spetsialni znannia v polihrafolohii ta yikh osoblyvosti [Special knowledge in polygraphy and their features]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 1(118), 58-65. doi: <https://doi.org/10.33270/0121118158> [in Ukrainian].
- Stanley, M. Slowik (2020). Critical Changes Over the 100 Year Evolution of Polygraph Practices. *European Polygraph (Poland)*, vol. 14, 1(51), 50-57. doi: 10.2478/ep-2020-0010.
- Toftul, M. (2007). *Etyka [Ethics]*. Kyiv: Alma-mater [in Ukrainian].
- Toftul, M.H. (2014). *Suchasnyi slovnyk z etyki [Modern dictionary of ethics]*. Zhytomyr: ZhDU im. I. Franka [in Ukrainian].
- Varlamov, V.A., & Polovnikova, ZN.Iu. (2008). Pravila professionalnogo povedeniia poligrafologa MAP (kodeks) [Rules of professional behavior of the polygraph examiner MAP (code)]. *Vestnik poligrafologa, Bulletin of the polygraph examiner*, 5, 57-64 [in Russian].
- Widacki, J., & Szuba-Boron, A. (2017). Polygraph Examinations of Civil Servants in Poland. *European Polygraph (Poland)*, vol. 11, 1(39), 15-23. doi: 10.1515/ep-2017-0002.
- Zabolotna, N.Ya. (2020). Moralno-etychni imperatyvy advokatskoi diialnosti: etymolohiia i sutnist terminiv [Moral and ethical imperatives of advocacy: etymology and essence of term]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal, Legal scientific electronic journal*, 7, 395-398. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-7/99> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Аболіна Т., Надольний І. Мораль. *Філософський енциклопедичний словник* / [В. І. Шинкарук (голова редкол.) та ін.]. Київ : Ін-т філософії ім. Г. Сковороди НАН України ; Абрис, 2002. 742 с.
- Професійна етика юриста : навч.-метод. посіб. (у схемах) / за наук. ред. В. С. Бліхара. Львів : Арал, 2018. 108 с.
- Бралатан В. П., Гуцаленко В. Л., Здирко Н. Г. Професійна етика : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2011. 252 с.
- Дідовець І. Особливості розвитку професійної етики на сучасному етапі. *Збірник наукових праць Державного економіко-технологічного університету транспорту*. 2015. № 33. С. 245–253. (Серія «Економіка і управління»).
- Gołaszewski M. Report from the 54th Seminar of the American Polygraph Association. *European Polygraph (Poland)*. 2019. No. 3 (49). P. 161–165. doi: 10.2478/ep-2019-0012.
- Головіна Н. І. Моральні проблеми сучасного суспільства і статус етики. *Філософські обрії*. 2017. № 38. С. 80–88. doi: <https://doi.org/0000-0003-2915-5869>.
- Horvath F. A Hundred Years of Polygraphy: Some Primary Changes and Related Issues. *European Polygraph (Poland)*. 2020. Vol. 14. No. 1 (51). P. 30–43. doi: 10.2478/ep-2020-0007.
- Келле В. Ж. Интеллектуальная и духовная составляющие культуры. *Вопросы философии*. 2005. № 10. С. 35–39.
- Клічук А. Свобода вибору особистості як проблема компромісу власних пріоритетів та соціального тиску. *Науковий часопис*. 2006. № 8. С. 144–149.
- Куприна Н. Г., Масленникова С. Ф. Современные подходы к содержательной разработке понятий «нравственность» и «мораль». *Современные проблемы науки и образования*. 2015. № 4. С. 88–97.
- Мотлях О. І. Спеціальні знання в поліграфології та їх особливості. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 1 (118). С. 58–65. doi: <https://doi.org/10.33270/0121118158>.
- Stanley M. Slowik. Critical Changes Over the 100 Year Evolution of Polygraph Practices. *European Polygraph (Poland)*. 2020. Vol. 14. No. 1 (51). P. 50–57. doi: 10.2478/ep-2020-0010.
- Тофтул М. Етика : навч. посіб. Київ : Альма-матер, 2007. С. 163–172.
- Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с.
- Варламов В. А., Половникова Ж. Ю. Правила профессионального поведения полиграфолога МАП (кодекс). *Вестник полиграфолога*. 2008. № 5. С. 57–64.
- Widacki J., Szuba-Boron A. Polygraph Examinations of Civil Servants in Poland. *European Polygraph (Poland)*. 2017. Vol. 11. No. 1 (39). P. 15–23. doi: 10.1515/ep-2017-0002.
- Заболотна Н. Я. Морально-етичні імперативи адвокатської діяльності: етимологія і сутність термінів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 395–398. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-7/99>.

Стаття надійшла до редколегії 26.02.2021

Motliakh O. – Doctor of Law, Professor, Head of the Scientific Laboratory on the Psychological Support and Psychophysiological Studies of the Educational and Research Institute of Correspondence and Distance Learning of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6135-9952>

Moral and Ethical Principles in the Activity of a Polygraphologist

The **purpose** of the study – is to highlight a topical issue related to the introduction of moral and ethical principles in the professional activity of a polygraph specialist. **Methodology.** The methodological tools are chosen taking into account the goal, the specifics of the object and subject of research. It is a general dialectical method of scientific knowledge of real phenomena, as well as their connection with the theory and practice of introducing moral and ethical principles in the professional activity of a polygraph specialist. Also special research methods, namely: the method of system analysis, comparative law, system-structural and forecasting method. **Scientific novelty.** Taking into account new trends in the formation and development of the interdisciplinary science of polygraph, for the first time the need to raise the issue of introducing moral and ethical principles in the activities of a specialist polygraph. The content of its key components is revealed and the ways of ordering the existing existing gaps related to these principles in the activity of a polygraph specialist are suggested. The content of its key components is revealed and the ways of ordering the existing existing gaps related to these principles in the activity of a polygraph specialist are suggested. **Conclusions.** The scientific position is substantiated that the moral and ethical principles in the activity of a polygraph specialist are an important part of the whole polygraph process. They simultaneously perform both an educational and a controlling function without which the activity with the use of a polygraph is not completely orderly. The specifics of this field of scientific knowledge require polygraph examiners to pay special attention to people who, due to certain life circumstances, turn to this process and the professionals who provide it, in order to obtain additional information on specific issues relevant to them. The disorder of moral and ethical principles in the activities of a polygraph examiner leaves this process out of control, which can negatively affect the reputation of the specialist who provides it, and in general a negative attitude to polygraph activities and its specifics.

Keywords: polygraph; polygraph; polygraph examiner; moral and ethical principles of activity; communication.